

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Sipos Xénia Zsuzsanna

**A nők szerepe és kihívásai a Maghreb térség
politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális
folyamatainak alakításában
a függetlenségtől napjainkig
Tunézia és Marokkó esettanulmánya**
című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Dévényi Kinga, CSc, PhD
egyetemi docens

Budapest, 2022

Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Sipos Xénia Zsuzsanna

**A nők szerepe és kihívásai a Maghreb térség
politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális
folyamatainak alakításában
a függetlenségtől napjainkig
Tunézia és Marokkó esettanulmánya
című Ph.D. értekezéséhez**

Témavezető:

Dr. Dévényi Kinga, CSc, PhD
egyetemi docens

© Sipos Xénia Zsuzsanna

Tartalomjegyzék

1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK, A TÉMA INDOKLÁSA	3
1.1. A téma indoklása	3
1.2. A nemek közötti egyenlőség politikai dimenziója.....	6
1.3. A nemek közötti egyenlőség gazdasági dimenziója	9
1.4. A nemek közötti egyenlőség társadalmi és kulturális dimenziója	9
1.5. A nemek közötti egyenlőség történelmi dimenziója.....	11
2. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK	12
3. TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	18
3.1. A nők helyzetének alakítását befolyásoló tényezőkre vonatkozó következtetések	18
3.2. A mikro-mezo- és a mezo-mikro-szint szereplőinek kapcsolatrendszerére vonatkozó következtetések: a nők és a demokráciaépítés folyamata	20
3.3. A mikroszint szereplőire vonatkozó következtetések: lentről felfelé építkező megközelítés?.....	22
4. FŐBB HIVATKOZÁSOK.....	23
5. SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE.....	25

1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK, A TÉMA INDOKLÁSA

A nők a Maghreb térség országaiban¹ az egykori gyarmatosító hatalmaktól – Franciaország (és Spanyolország)² – történő elszakadás érdekében folytatott küzdelem kezdete óta a társadalom minden területén meghatározó szerepet töltek be. Szerepük szintén kiemelkedőnek bizonyult a posztkoloniális éra alatti államépítés folyamatában. Kétségtelen továbbá, hogy az arab tavasz, illetve az azt követő időszak során a nők helyzetének kérdése politikai és társadalmi viták kereszttüzébe került, egyúttal a nőjogi aktivisták aktívabb szerepvállalását eredményezve. A COVID-19 világvilágjárvány globális szinten felszínre hozta, illetve tovább súlyosbította a különösen hátrányos csoportok, köztük a nők, már a pandémiát megelőzően is nehéz körülményeit. A marokkói és tunéziai nők helyzete ugyanakkor az említetteknel jóval összetettebb; minden bizonnyal további súlyosbító tényezőt jelentenek az arab tavaszt követően fokozatosan hanyatló társadalmi és gazdasági körülmények, az elhúzódoó politikai viták eredményezte instabil belpolitikai helyzet, valamint a szabadságjogok fokozatos csökkenése.

1.1. A téma indoklása

A nők jogai és a nemek közötti egyenlőség kérdése témakörökben, mint ahogy ismert is, meglehetősen széleskörű szakirodalom áll rendelkezésre. Ezek túlnyomó része azonban a témakör átfogó vizsgálata helyett korábban meglehetősen szűk megközelítést alkalmazott és egy nézőpontból (kizárólag

¹ A Maghreb térségre vonatkozó különböző földrajzi megközelítésekkel szemben jelen dolgozat a Maghreb térség jóval szűkebb definícióját alkalmazza, az ún. francia Maghreb fogalmát, amely a közös történelmi örökséggel rendelkező Marokkót, Algériát és Tunéziát foglalja magába. A nőjogi mozgalmak alakulása ezen országok közül is kizárólag két államban, Marokkóban és Tunéziában került elemzésre.

² A gyarmatosító nemzet *rendszer*e (Marokkó e tekintetben különbözött Algériától és Tunéziától, hiszen a francia mellett spanyol behatás is érte), a gyarmatosítás *kivitelezése* és *időtartama* (44 év Marokkó, 75 év Tunézia és 132 év Algéria esetében) eltérő képet mutatott a térség országaiban, így érthető módon jelentős mértékben meghatározta az adott ország jövőbeli fejlődését és identitását (Willis, 2014, p. 19.).

gazdasági, társadalmi, történelmi, politikai vagy kulturális) elemezte a kutatási kérdést. A probléma áthidalása érdekében jelen dolgozat a kutatás empirikus részében kiemelt jelentőséget tulajdonít annak az aktív szerepnek, amelyet a nők jogaival foglalkozó szervezetek a pandémia kitörését követően a vidéki területeken és a nagyobb városokban betöltöttek.

Habár a feminizmus, mint átfogó elmélet, különböző irányzatokat foglal magába, a feministák kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a nők a döntéshozatalban és a munkaerőpiacon is meglehetősen alulreprezentáltak, így a nemek közötti egyenlőség garantálása ezeken a területeken határozott fellépést követel meg. A liberális feminizmus képviselői úgy gondolják, hogy a szexista nézetek jelentős mértékben gátolják a nők azon esélyeit, hogy a férfikkal egyenlő mértékben lehessenek jelen a munkaerőpiacon, így az említett képviselők a meglévő javak újraosztását szorgalmazzák (Wendell, 1987, p. 66.). Egy másik fontos pont, hogy a *társadalmi nem (gender)* – az 1980-as évektől használatossá vált fogalom, amely kiemeli a nők társadalomban betöltött szerepét – valójában a *társadalom által megalkotott fogalom*. A társadalmi nem lebontása, valamint újradefiniálása egy állandó folyamat, amelyre a társadalom, s az éppen hatalmon lévő döntéshozók egyaránt jelentős hatást gyakorolnak. Az említettek közül következik az is, hogy a nemek közötti egyenlőség kérdése teljesen eltérően értelmezendő a posztkolonializmus időszaka alatt, az arab tavaszt követő érában, vagy a világjárvány során. Mindez azt is eredményezi, hogy a nők társadalomban betöltött szerepének, illetve a nemek közötti egyenlőség fogalmának alakulása alárendelődik a társadalom és az aktuális politikai elit elvárásainak (ld. *intézményesített vagy állami feminizmus*). Az állandó alakulás/átalakulás folyamatából természetesen a külső tényezők – mint a gazdasági vagy kulturális (vallási) körülmények – sem hagyhatók ki. Ez utóbbira kitűnő példa az arab tavaszt követő időszak, amely a szekuláris-vallási diskurzus felerősödését hozta magával, annak

minden ismert következményével együtt (korai iskolaelhagyók számának növekedése).

A kutatási téma további relevanciája abban rejlik, hogy – amint a bevezetőben is említésre került – a nők szerepe, valamint szerepük újragondolása nemcsak Tunéziában, de Marokkóban is meglehetősen heves vitákat váltott ki a döntéshozók és a társadalom tagjainak körében. Tunéziában ez a vita először 2011 és 2014 között, az új alkotmány szövegezése során mutatkozott meg. Ezenfelül más muszlim országokkal összehasonlítva Tunéziában az egyenlő örökösödésről szóló törvény napirendre kerülése és a muszlim nők részére biztosított jog –amely lehetővé teszi a nem muszlim férfival történő házasságkötést – jóval túlmutatnak a mélyen iszlámban gyökerezett normákon. A dolgozat mindezek mellett azért is mondható aktuálisnak, mert a pandémia nők társadalomban betöltött szerepének változására gyakorolt hatása mindenféleképpen átfogóbb elemzést igényel.

Miként ismert, a nők aktív résztvevői voltak a 2010 végén, 2011 elején kezdődött, először Tunéziában, majd Marokkóban kirobbant tüntetéseknek, és meglehetősen nagy elvárásokat fűztek a társadalmi és gazdasági körülmények (különösen a munkaerőpiac helyzetének) javításához, a demokratikus rend megteremtéséhez valamint a szabadságjogok védelméhez. A tunéziai demokráciaépítéssel kapcsolatban meglehetősen széleskörű irodalom született, ezek Tunéziáról szinte egyöntetűen az arab tavasz egyetlen sikerpéldájaként tesznek említést. A jelzett szakirodalmak szinte egyáltalán nem vizsgálják részletesen, hogy a tunéziai, illetve marokkói nők hogyan járulnak, vagy járulhatnak hozzá a demokráciaépítés folyamatához, illetve egy stabil demokrácia milyen módon javíthat a nők jelenlegi helyzetén, ezért ez mind a mai napig feltáratlan maradt. Robert O. Keohane Ann Tickner megállapításaival kapcsolatban kritikaként fogalmazta meg, hogy utóbbi nem

fektetett kellő hangsúlyt a társadalmi nemi szerepek mikroszintű vizsgálatára. Keohane kutatási részként azonosította a társadalmilag létrehozott nemi szerepek államok szintjére, a nemzetközi kapcsolatok alakítására gyakorolt hatását (Keohane, 1998, pp. 193-194.). Az állami és állam alatti szereplők közötti viszonyrendszer alakulásához hasonlóan a kutató meglátása, hogy a döntéshozók nem állami szereplőkre (nőjogi aktivisták, civil szervezetek) gyakorolt közvetlen hatása is átfogóbb elemzést igényel. Ebből kifolyólag a dolgozat a mikroszinten a *komplex interdependencia*, *társadalmi mozgalom* és a *feminista identitás elméletét* alkalmazta.

A témakör átfogó jellegét tekintve a kutatási előzmények is szisztematikusan kerülnek bemutatásra (*a nemek közötti egyenlőség politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és történelmi dimenziói*), ezáltal mutatva be és emelve ki az egyes kategóriákhoz kapcsolódó legfontosabb fogalmakat.

1.2. A nemek közötti egyenlőség politikai dimenziója

A nemek közötti egyenlőség politikai dimenziója esetében a korábbi kutatások azt vizsgálták, hogy miként kapcsolódik egy adott ország külpolitikájának alakítása az egyes nemi szerepekhez. Ebből a szempontból Ann Tickner, Cynthia Enloe, Joan W. Scott vagy R.W. Connell nevét szükséges kiemelni. Kétségtelen, hogy a nemzetközi kapcsolatok feminista elméletének megjelenése új perspektívából világitotta meg a nemzetközi kapcsolatok tudományterületét, olyan kérdésekre fókuszálva, mint a biztonságot előtérbe helyező államközpontú rendszer, amely elnyomó, hierarchikus hatalmi struktúrákban ölt testet (Tickner, 2006, pp. 25, 40-41). A nők politikai döntéshozatalban tapasztalható alulreprezentáltságára, és az ezzel kapcsolatos sztereotípiákra alapozva Tickner a nemzetközi kapcsolatokat erősen férfi központúnak, „*társadalmi nemi szerepeken alapuló nemzetközi kapcsolatok*”-nak nevezte. Tickner szerint annak érdekében, hogy a nemek közötti alá-fölé

rendeltségi viszony megszűnjék, sokkal egyenlőbb megközelítés szükséges, a nők legalább 50%-ának kell szerepet vállalnia a döntéshozatali folyamat minden szintjén, a külpolitikai és a védelempolitikai döntéshozatalt is beleértve. Tickner egyúttal azt is kifejtette, hogy a kül- és védelempolitika mindig is hagyományosan férfi területnek számított, hiszen e területeken olyan férfi nemi szerepek dominálnak, mint a *hazafiság*, *szilárdság*, *hatalom*, *önrendelkezés* vagy a *racionalizmus*, szemben a *naivitással* vagy *gyengeséggel*, amelyeket mindig is a női karakterjegyek közé soroltak. A férfi társadalmi nemi szerepeket tekintve Tickner továbbá az *erőszakot*, *erőt* és a *védelmet* emelte ki (Tickner, 1992, pp. 8-9, 24, 38, 96).

A *Gender and Power* c. művében Connell amellet érvelt, hogy a férfiak nők feletti dominanciája valójában nem más, mint a társadalom kulturális elvárásoknak való megfelelése, amely segít fenntartani a patriarchális társadalmi rendszert (Jewkes et al., 2015, p. 113). R.W. Connell mellett Joan Scott szintén rávilágított arra a tényre, hogy a nemek közötti viszony valójában olyan hatalmi viszonyként értelmezhető, amely a férfiak és nők közötti szerepek hagyományos felosztásából származik (*privát kontra közszféra*) és a politika szintjén tovább erősíti a nők eleve alárendelt helyzetét (Scott, 1986, p. 1069). A radikális feminista vonulat képviselője, Cynthia Enloe a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek vizsgálatkor az említettektől eltérő megközelítést alkalmazott; a nők részvételének hiányára kereste a választ a politika és védelem, valamint a biztonság területén (Code, 2000, p. 272.). Ebből következik, hogy Enloe érvelésében a nők a politika és a biztonságpolitika területén is egyaránt jelen vannak, azonban az intézményes folyamatok a nőkkel szemben mindig a férfiak dominanciáját erősítették.

A korábbi tanulmányok közül a *nemi szerepek politikai döntéshozatalra (demokráciaépítésre)* gyakorolt hatása kapcsán Georgina Waylen

megállapításait szükséges kiemelni. Waylen állítása szerint a demokrácia szűk, elitista megközelítése eddig számos nehézséget eredményezett. Az elitista megközelítés okolható többek között azért, hogy a nők eddig nem kerültek bevonásra a demokráciaépítés folyamatának vizsgálatába. A demokrácia szűk fogalomhasználatának elkerülése érdekében a disszertáció jóval tágabb megközelítést alkalmaz. Waylen szintén kiemelte, hogy a politikai folyamatok és intézmények tisztán a nemek közötti megkülönböztetésen alapulnak, ez a *közintézmények elférfiasodása* (Waylen, 2007, pp. 3-4). Mindeközben arról is említést tett, hogy a nők nem kerültek teljesen a közszférán kívülre, számos témakör (pl. erőszak) beszivárgott a közügyek közé. Waylen szerint a hatalom egyenlőtlen elosztása miatt nemcsak a nők különböző érdekeinek érvényesítése csorbul, hanem hátrányt jelent a politikai intézményekbe történő bejutásuk növelése szempontjából is. Korábbi kutatásokra alapozva Moghadam kiemelte, hogy a nőket is nagyobb mértékben magába foglaló demokrácia megvalósítása nemcsak az intézményes örökségtől és a nők jogaival foglalkozó civil szervezetek aktívabb szerepvállalásától, hanem a hatalmon lévő kormányok társadalmi és gazdasági reformok megvalósítását elősegítő hozzáállásától függ. Moghadam a korábbiakban jelentős hangsúlyt fektetett a MENA térség demokratizációs folyamataiban közreműködő nőjogi aktivisták szerepének vizsgálatára, ideértve a térségben működő különböző civil szervezetek mobilizációjának lehetőségeit és hatásait. A MENA régióban többek között az elnyomó politikai kultúrát látta a nemek közötti egyenlőség megvalósításának legnagyobb akadályaként (Moghadam, 2014, pp. 139, 141.). A disszertáció megvizsgálta, hogy vajon a nők nagyobb mértékű bevonása a demokráciaépítés folyamatába (pl. a parlamentben helyet foglaló nők százalékos arányának növelése) elegendő (elő)feltétele-e a stabil demokrácia megvalósításának.

1.3. A nemek közötti egyenlőség gazdasági dimenziója

A főbb nemzetközi egyezmények, illetve az ezekben szereplő célok és tagállami vállalások utókövetését szolgáló konferenciák már korábban is jelentős mértékben foglalkoztak a *nemek közötti egyenlőség gazdasági dimenziójával*. A nemzetközi nőjogi törvényként is említett *A nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről* szóló ENSZ egyezmény (CEDAW) részletesen meghatározza azokat a nehézségeket, amelyekkel a hátrányos helyzetben lévő nők szembesülnek, így különös jelentőséget tulajdonít a mezőgazdaságban tevékenykedő nők védelmének.³ A gazdasági marginalizáció kérdésköréhez kapcsolódóan az egyezmény szintén említést tesz a részes államok felelősségvállalásáról az oktatás (az iskolaelhagyók számának csökkentése), a társadalombiztosítás, a szabad munkaválasztás és az egyenlő munkaerőpiaci lehetőségek területén⁴.

1.4. A nemek közötti egyenlőség társadalmi és kulturális dimenziója

A társadalmi mozgalmak elméletéhez kapcsolódó korábbi kutatások megállapították, hogy a társadalmi mozgalmakat – a női mozgalmakat (vagy másként identitással kapcsolatos mozgalmakat) is beleértve – a bizonyos problémákra a társadalom széles rétegének bevonását igénylő megoldás szükségessége hívta életre (Korten, 1990, p. 96.). Korábbi tanulmányok szintén megállapították, hogy a társadalmi mozgalmak elmélete szorosan kapcsolódik a feminista identitás elméletéhez. E tekintetben tehát Downing és Roush feminista identitás elmélete átfedést mutat Oberschall társadalmi mozgalmak elméletével. *A kiábrándultság, elégedetlenség és a változásba vetett hit képessége* a nem állami szereplők mobilitásának szempontjából mindkét elméletben kulcsfogalomként jelenik meg (Downing – Roush, 1985, p. 696.). A

³ United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women [n.d.a.]

⁴ *Ibid*

dolgozatban ezek a korábbi kutatási előzmények hozzájárultak a különböző nőjogi szervezetek számának növekedése mögött meghúzódó okok elemzéséhez az arab tavaszt követő Tunéziában.

A kutatási témával kapcsolatos, gyakran elfogult nyugati nézőpont kiküszöbölése érdekében a kutató a dolgozat nemek közötti egyenlőség kulturális dimenziójával foglalkozó részében a nők jogainak alakulását a szekuláris kontra vallási diskurzus mentén elemezte. A korábbiakban megállapítást nyert, hogy a szekuláris nézeteket valló politikai döntéshozók a nők helyzetének javítását együtt kezelték a modernizációs törekvésekkel (Bouzghaia, 2020, p. 73.). Általánosságban véve egyetértés mutatkozik abban, hogy a muszlim társadalmakban a nemek közötti egyenlőség alakulását a szekularizmus és az iszlám hagyományai, valamint a két oldal egymáshoz fűződő viszonya alakította. Ehhez kapcsolódóan a nőket érintő társadalmi és kulturális egyenlőtlenségek mögött meghúzódó okok között Arfaoui egyértelműen a hagyományos vallási normák jelenlétét nevezte meg (Arfaoui, 2007, pp. 53-55.). A nők jogait a szekuláris-vallási diskurzus mentén vizsgáló korábbi kutatások (Badran, Mernissi és Moghissi) is felhívták a figyelmet a Maghreb térség feminista vonulatának és a nyugati értelemben vett feminizmus elhatárolásának szükségességére. A téma említett szakértői egyúttal az emberi jogok, nemek közötti egyenlőség, demokrácia és az iszlám vallás összeegyeztethetőségét hangsúlyozták (Mernissi, 1991, p. 8.). Meglátásuk szerint a történelmi örökség a nők esetében hozzájárul a muszlim identitás megerősítéséhez (Moghissi, 1999, p. 35.). A régió feminista mozgalmainak kategorizálása Moghadam szerint kitűnően rávilágít az egyes referenciapontok közötti különbségekre. Az *iszlamista feminizmus* a hagyományos diskurzus, amely a vallási szövegek szigorú interpretációjára épül, így határozottan elutasítja, hogy a nemek közötti egyenlőség nyugati koncepció. A *muszlim feminizmus* a Közel-Kelet és Észak-Afrika régió kulturális kontextusába

ágyazva vizsgálja a nők jogainak szekuláris vonulatát, míg az *iszlám feminizmus* a két kategória közötti középutat jelenti (Bouzghaia, 2020, pp. 77-78.). A fentiekből következik, hogy a disszertáció különösen fontosnak ítélte, hogy olyan új nézőpontból elemezze a női mozgalmak alakulását, amely figyelembe veszi az elemzett országok kulturális sajátosságait is.

1.5. A nemek közötti egyenlőség történelmi dimenziója

Charrad *a States and Women's Rights. The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria and Morocco* (2001) c. művében az államformálás folyamatát a Maghreb térség országaiban a rokonságra, törzsi kapcsolatokra alapozva vizsgálta és aláhúzta azokat a kihívásokat, amelyekkel a francia gyarmati uralom végét követően függetlenné vált országoknak szembe kellett nézniük. A politikai döntéshozók számára a legnagyobb kihívást az etnikai, törzsi, vallási, sőt mi több, nyelvi szempontból töredezett társadalomban kétségtávol a stabil kormányzati szervek megteremtése jelentette (Charrad, 2001, p. 17.).

A nemek közötti egyenlőség történelmi dimenziójához kapcsolódóan a kutatási előzmények az *intézményesített*, vagy más néven *állami feminizmus* fogalmát különböző nézőpontokból magyarázták, kiemelve annak minden pozitív és negatív hatását. Összességében egyetértés mutatkozott abban, hogy az *állami feminizmus* valójában az államépítés folyamatának részét képező politikai projekt, amely a nők idealizált képét hirdette. E tekintetben Willis kiemelte, hogy Tunézia függetlenségét követően a nők helyzetének javítása a politikai döntéshozók kezében sokkal inkább a modernitás, a fejlődés felé mutató eszköz volt, amely a politikai ellenzékkel szemben egyfajta fegyverként hatott (Willis, 2014, p. 75.). Ezt mutatja az a tény is, hogy a későbbiek folyamán a nemek közötti egyenlőség kérdése a háttérbe szorult. Az állami feminizmussal kapcsolatos kutatások nagymértékben hozzájárulnak a mezo-és mikroszinten lévő szereplők közötti kapcsolat feltárásához.

2. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK

A kutatási téma olyan átfogó megközelítést alkalmaz, amely a *nemzetközi* (makroszint, nemzetközi egyezmények), a *nemzeti* (mezo-szint, politikai döntéshozók), a *helyi* (mikroszint, nem állami szereplők) keretrendszer, illetve ezek szereplőit is egyaránt figyelembe veszi. Nem hagyható figyelmen kívül továbbá, hogy a nők jogainak alakulása során a különböző szereplők közötti viszonyrendszert olyan *különböző külső tényezők, körülmények* is befolyásolják, mint a történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi vagy kulturális tényezők, amelyekről a kutatás a későbbiekben egy összefoglaló ábrában tesz említést.

A *kutatási kérdések*, illetve azok alkérdései három főbb pont köré összpontosultak: *a főbb tényezők, amelyek a makro, mezo-és mikroszinteken hozzájárultak a nők helyzetének alakításához; a hagyományos társadalmi szerepek (köz-és magán-szféra) demokráciaépítésre gyakorolt hatása, és a politikai döntéshozók nemek közötti egyenlőség kérdésével kapcsolatos megközelítése. A harmadik kutatási kérdés a különböző válságok (arab tavasz és COVID-19 világjárvány) nők helyzetének alakulására gyakorolt hatását vizsgálta, illetve, azt a kérdést, hogy felválthatja-e a hagyományos fentről lefelé irányuló megközelítést egy alulról felfelé szerveződő szemléletmód.*

A kutatási módszertant tekintve a kutató *összehasonlító esettanulmányt* használt, amely a vizsgált ország, vagy egy konkrét jelenség vonatkozásában sokkal alaposabban segít megérteni a történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat. Az alkalmazott módszer hozzájárul a felhasznált adatok könnyebb feldolgozásához, a folyamatok megértéséhez és az érintett országok azonosságainak és különbségeinek elemzéséhez. A marokkói és tunéziai esettanulmány ezen felül segít azt is megérteni, hogy a nők jogai szempontjából miért tekinthető Tunézia a leghaladóbb arab országnak,

valamint, hogy a női nemi szerepek érvényesülése valóban elősegítheti-e a demokráciaépítés folyamatát. Tekintettel arra, hogy mind Tunézia, mind pedig Marokkó ugyanahhoz a földrajzi régióhoz tartozik, azonban politikai berendezkedésüket, társadalmi és etnikai szerkezetüket, a vallás magán és közszférában betöltött pozícióját tekintve jelentősebb eltérések figyelhetők meg, ezért mindkét ország kitűnő alapként szolgál a kutatás lebonyolításához. Ezenfelül a kutató egy liberálisabb (Tunézia) és a konzervatív és liberális szemlélet közötti országot (Marokkó) kívánt összehasonlítani.

Az adatgyűjtés szempontjából a disszertáció empirikus részében a kutatási téma átfogóbb ismertetése érdekében *kvalitatív adatelemzésre* került sor. Bizonyos jelenségek ugyanakkor kizárólag számokon keresztül érthetők meg, így a dolgozat a kvalitatív adatok mellett *kvantitív (statisztikai) adatokat* (munkanélküliségi ráta, írástudók aránya, a nők százalékos aránya a parlamentben) is felhasznált. A kvalitatív adatok vonatkozásában a kutató összesen húsz, egyenként egy-másfél óra hosszú interjút (tíz interjú országonként) bonyolított le különböző marokkói és tunéziai nőjogi aktivistákkal, amelyek módszertani és tudományos szempontból tovább növelték a dolgozat minőségét. Ezenfelül az eddigiekben soha sehol nem látott adatokkal megalapozták a kutatás eredményét. A pandémia időszaka egyúttal új, alternatív lehetőségek kidolgozását követelte meg, így az említett interjúk online kerültek lebonyolításra. A kvalitatív adatok feldolgozása *sablonelemzéssel (template analysis)* történt, amely deduktív módszerekkel ún. kódokon keresztül dolgozza fel az elsődleges forrásokat. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kutató még az interjúk előtt különböző témaköröket állapított meg, amelyeket a későbbiekben egy sablonba helyezett el (Brooks – King, 2014, p. 4.). Az interjúk végén a kutató a következtetéseket összevetette az előzetes kódokkal (témákkal). Az interjúalanyok kiválasztásakor a felhasznált mintavétel a *saját megítélés szerinti mintavétel (judgmental sampling)* volt,

amely a kutató saját percepcióin alapszik (Westfall, 2009). A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a kutató különböző kritériumok szerint (a különböző civil szervezetek rendelkezésre állása, központja) választotta ki a nők jogaival foglalkozó civil szervezetek képviselőit. A kvalitatív adatgyűjtés *félstrukturált interjú* keretében történt, amely a strukturálatlan és strukturált interjú karakterjegyeinek keveréke. Az adatgyűjtést megelőzően egy nyitott kérdéseket tartalmazó kérdéssor is kidolgozásra került (ld. a disszertáció függelékében). Ezen felül pedig az interjúalanyok hozzáállásának, az interjú menetének függvényében a kutató előre nem tervezett kérdéseket is feltett.

A dolgozat módszertani részében a kutató *induktív* és *deduktív* módszereket alkalmazott. A *deduktív módszer*nek köszönhetően az adott szinten felhasznált elméletekből lehetővé vált a különböző következtetések levonása, valamint ezek átültetése a marokkói és tunéziai esettanulmányba. Az *induktív módszer* hozzájárult ahhoz, hogy a kutató levonja a főbb következtetéseket, valamint az empirikus bizonyítékokra és az adatgyűjtésre építve saját elméletet dolgozzon ki arra vonatkozóan, hogy a különböző körülmények és szereplők az eltérő történelmi időszakok során, illetőleg a válságok idején *miként* alakítják a nemek közötti egyenlőség kérdését.

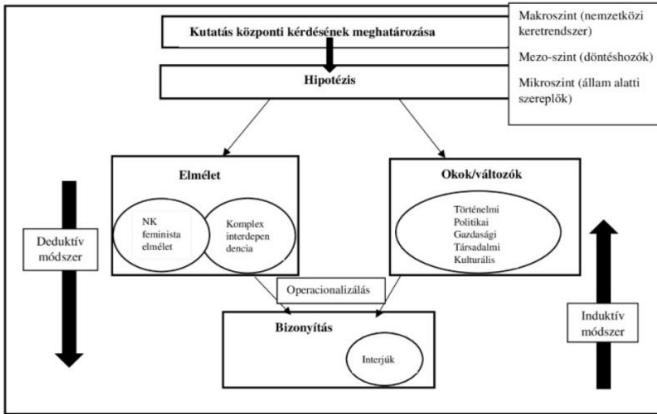
A dolgozat módszertanát tekintve a kutatási kérdés két nézőpontból került megvizsgálásra: a társadalmi nemi szerepek létrehozása (*fentről történő megközelítés*), valamint a nem állami szereplők döntéshozókra gyakorolt hatása (*lentől felfelé történő megközelítés*). Tekintettel arra, hogy a kutatási kérdéseket a „*hogy*” és „*milyen mértékben*” kérdések dominálták, egyértelműnek bizonyult, hogy az elemzés az egyes folyamatok mögött meghúzódó okokra keresi a választ. Ebből kifolyólag kvalitatív kutatásról esik szó, így a *folyamatkövetés (process-tracing)*, mint kutatási módszer került alkalmazásra. A folyamatkövetés módszerének kiválasztását Creswell kvalitatív

kutatással kapcsolatos alábbi magyarázatai (Creswell, 2009, pp. 163-164.) indokolják:

1. A kutatás olyan jelenséget vizsgál, amely a saját közegében elemezhető, így a terepmunka a kutatás elengedhetetlen részét képezi (*Megjegyzés: a COVID-19 világjárvány okozta utazási korlátozások következtében a terepmunkát online formában lezajlott interjúk váltották fel*).
2. Az adatgyűjtést tekintve a kutató szakirodalomra és interjúkra támaszkodik. Az eredményeket szisztematikusan, különböző ábrákban foglalja össze. A deduktív módszerek alkalmazása mellett az empirikus bizonyítást követően saját elmélet felállítása is lehetővé válik.
3. Tekintettel arra, hogy a társadalmi nemi szerepek mellett a különböző kormányok nők jogaival foglalkozó civil szervezetekkel való kapcsolata is folyamatosan változik, a kutatás hozzájárul e normák lebontásához és újjáépítéséhez. A fő konklúzióban a kutató alulról felfelé irányuló megközelítésre támaszkodik.
4. A kutatás átfogó elemzést alkalmaz annak érdekében, hogy minden szükséges körülményt és tényezőt (politikai, történelmi, gazdasági, társadalmi és kulturális) együttesen vizsgáljon. Az elemzés során a kutató folyamatosan értelmezi, illetve újraértelmezi az adatokból leszűrt információkat.

A folyamatkövetés mint alkalmazott kvalitatív módszer hozzájárult ahhoz, hogy a kutató a marokkói és tunéziai nők helyzetének alakulását egész folyamatként nyomon követhesse. Ezenfelül, miként Bennett és Checkel is kifejtette, a folyamatkövetés induktív és deduktív elemzési módszereket is magába foglal (Bennett – Checkel, 2015, pp. 17-18.), így jól illeszkedik a kutatás logikai rendszerébe. A *történelmi szintet* tekintve az adott országok politikai berendezkedése közötti kapcsolat, a *politikai szinten* a nemek közötti

egyenlőség kérdésének kezelése, a demokráciaépítés folyamata, míg a *társadalmi és kulturális szinten* a különböző nőjogi aktivisták és szervezetek aktív szerepvállalása került elemzésre.

Az összes releváns elmélet áttekintését követően a kutató az elméleti részben fő konklúziókat vont le, amelyeket ezt követően az empirikus részben tesztelt. A makroszint kivételével – amelyben ismertetésre kerültek a kutatási témakörrel kapcsolatos főbb fogalmak – a disszertáció a mezo-szinten a *nemzetközi kapcsolatok feminista elméletére* (ld. Tickner, Scott és Enloe), valamint Connell *társadalmi nemek rendjével foglalkozó elméletére* támaszkodott. Tekintettel arra, hogy az államok által képviselt politikai irányvonal a nemzetközi szinten a társadalmi nemi szerepek hagyományos felosztására vezethető vissza, a dolgozat írója abból indult ki, hogy a belpolitikai döntéshozatalban is az államok nemzetközi téren tapasztalt viselkedése tükröződik vissza. Annak érdekében, hogy megállapítást nyerjen a társadalmilag létrehozott nemi szerepek állami döntéshozókra gyakorolt hatása, a dolgozat mikroszinten Nye és Keohane *komplex interdependencia elméletét* alkalmazta. Ezen felül Oberschall *társadalmi mozgalmak* és Downing és Roush

feminista identitás elmélete kitűnően magyarázta a társadalmi nemi szerepek lebontásának és újjáépítésének folyamatát.

Az *induktív módszer* segített megválaszolni a kutatási kérdéseket, egyúttal új eredmények megállapításához is hozzájárult. Az empirikus elemzés során a kutató következtetéseket vont le a húsz interjúból. A kutatásban résztvevő tizenhárom nő jogaival foglalkozó civil szervezet közül hat Marokkóban található, ezek a következők: *High Atlas Foundation (Magas Atlasz Alapítvány, három interjúalany)*, *La Voix de la Femme Amazighe (Amazigh nők hangja)*, *Without She I Would Never Be a He (Nélküle sosem lennék ő [Azaz: Nő nélkül sosem lennék férfi])*, *Coalition ISRAR pour l'Empowerment et l'Égalité (ISRAR Koalíció az egyenjogúságért és egyenlőségért)*, *Association Ennakhil (Ennakhil Egyesület)* és *Association Épanouissement Féminin (Női Fejlődés Egyesülete)*. A civil szervezetek képviselői mellett a dolgozat írója interjút folytatott két független marokkói nőjogi aktivistával is, a nők helyzetéért, családokért és a gyermekek védelméért felelős ex-miniszterrel, a külföldön élő marokkói közösségért felelős ex-miniszterrel, Marokkó Kanadába akkreditált nagykövetével. A másik független interjúalany a Rabat központtal működő *Afrikai Nőjogi Fórum (Africa Women's Forum)* alapítója és elnöke volt. Tunéziában összesen hét, az alábbiakban felsorolt nőjogi szervezet képviselőivel készültek interjúk: *UNFT (Tunéziai Nők Nemzeti Uniója) Kelibia központtal*, *Association Patrimoine pour l'Économie Solidaire (APES, Örökségi Szervezet a Szolidáris Gazdaságért)*, *AFTURD (A fejlődéssel kapcsolatos kutatásokkal foglalkozó tunéziai nők szervezete, két interjúalany is bevonásra került)*, *Ligue des Électriciennes Tunisiennes (Tunéziai női szavazók ligája)*, *Association Citoyenneté et Libertés (ACL, Állampolgárság és Szabadságjogok Egyesülete)*, *Association Ilij pour l'Environnement Marin (AJEM) Djerba (Dzslidzsi Egyesület a tengeri környezetért, Dzszerba központtal, két interjúalany is meghallgatásra került)* és *Association Amel*

Ghizen (Amel Ghizen Egyesület). Az utolsó interjú egy nemzetközi szinten is elismert tunéziai nőjogi aktivistával került lefolytatásra, aki többek között az Afrikai Unió Nők, Béke és Biztonság Bizottságának tagja, továbbá számos tunéziai szervezetben is aktív szerepet tölt be (ld. UNFT, AFTURD).

Az interjú során feltett kérdések a *szervezetek céljaira, a pandémia tükrében a jövőbeli kihívásokra, az államok közötti és regionális együttműködésre és a nemek közötti egyenlőség megvalósítása előtt álló főbb akadályokra* fókuszáltak.

3. TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

A kutatási kérdésekre visszaautalva a kutatás tudományos eredményei három nagy blokkban kerülnek ismertetésre: az első blokk a társadalmi nemi szerepek alakításában meghatározó tényezőkre vonatkozó következtetéseket, valamint ezek egymáshoz fűződő viszonyát tartalmazza. A második pontban a kutató összefoglalja a társadalmi nemek hagyományos felosztásának demokráciaépítésre, illetve a döntéshozóknak a nemek közötti egyenlőség kérdésének alakítására gyakorolt hatását. Végezetül a társadalmi mozgalmak, feminista identitás és a nemzetközi kapcsolatok feminista elméletének tükrében a válsághelyzetek nőjogi aktivisták, szervezetek közötti szolidaritás erősítésére gyakorolt hatásával kapcsolatos következtetések kerülnek levonásra.

3.1. A nők helyzetének alakítását befolyásoló tényezőkre vonatkozó következtetések

Keohane már korábban kiemelte, hogy a társadalmilag létrehozott nemi szerepek jelentősen befolyásolják a döntéshozók magatartását. Ezzel egyidejűleg ugyanakkor azt is megállapította, hogy ez a kutatási terület további vizsgálatokat igényel. Szükséges hangsúlyozni, hogy a kutatás nem tett különbséget a vizsgált országok külpolitikai és belpolitikai döntéshozatalát

befolyásoló tényezők között, ezeket együtt kezelte. Ebből kifolyólag az elemzés feltételezte, hogy az államok döntéshozatalát is a társadalmi nemi szerepek hagyományos megoszlása (köz- és magánszféra) alakítja. A kutatás empirikus részében az alábbi tények kerültek megállapításra:

- A *politikai dimenziót* tekintve az államok nők jogaival kapcsolatos megközelítését jelentős mértékben behatárolják a nemzetközi szerződésekben és konferenciákon vállalt kötelezettségek. A különböző egyezményekhez fűzött fenntartások az államok részére ugyanakkor lehetőséget biztosítanak arra, hogy saját maguk határozzák meg a nőjogi kérdéssel kapcsolatos politikai irányvonalukat.
- A *társadalmi és kulturális nézőpont* vonatkozásában az interjúk alátámasztották, hogy a marokkói és tunéziai nők helyzetének alakulása nemcsak a különböző hagyományoktól és kulturális normáktól, hanem az iskolázottság szintjétől egyaránt függ. A statisztikai adatok szintén ezt a tényt igazolták. Mindez magyarázatot nyújt arra vonatkozóan, hogy Tunéziát a nemzetközi közösség a nők jogainak alakulását tekintve mindig is Marokkó elé helyezte (Marokkóban az analfabetizmus aránya a vidéki területeken a nők körében 60% köré tehető). A kulturális különbségekkel – mint a nemek közötti egyenlőség megvalósítását gátló tényezők – kapcsolatos sztereotípiákat a Dzserba központtal működő szervezetek (Amel Ghizen, AJEM, Lignes des Électriciennes Tunisiennes) képviselőivel, valamint a marokkói vidéki nőjogi szervezetek (HAF, Ennahdha) aktivistáival folytatott interjúk szintén felülírták. Az említett nőjogi aktivisták az interjúk során meglehetősen nyitottnak mutatkoztak, a szervezeteket könnyű volt megszólítani.
- A *szekuláris-vallási diskurzus szempontjából* az interjúk rámutattak arra, hogy amíg a nemek közötti egyenlőség kérdésével kapcsolatban a

tunéziai iszlamista párt, *Ennahda (Újjászületés)*, nyilvánosan haladó megközelítést képviselt (iszlám feminizmus), az arab tavaszt követően az iszlamisták térnyerése a nők jogai szempontjából egyfajta visszarendeződést eredményezett (iskolaelhagyók számának növekedése). Tunéziával összehasonlítva – ahol az Ennahda az 1990-es évektől egészen az arab tavaszig a politikai hatalom elnyomása alá került – a szekuláris-vallási diskurzus Marokkóban eltérő módon alakult. Marokkóban a fő iszlamista párt, az *Igazság és Fejlődés Pártja (Parti de la Justice et du Développement)* a politikai döntéshozatalba fokozatosan integrálásra került. Ennek eredményeként Marokkóban a szekuláris és vallási oldalt Tunéziával ellentétben az arab tavaszt követő időszakban nem jellemezték éles viták.

- *Társadalmi-gazdasági szempontból* az interjúk rámutattak arra, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek nemcsak a vidéken élő, hanem a városban lévő nőket is érintették. A munkanélküliségi ráta a fiatal generáció körében kimagaslóan magas, mintegy 35.8%.
- *A történelmi nézőpontot* illetően a társadalom etnikai, törzsi és nyelvi megosztottsága meghatározta a döntéshozóknak a női egyenjogúság kérdésével kapcsolatos megközelítését. *(Példaként a hatalom erőteljes központosítása hozható fel Tunéziában, amely felülről lefelé megvalósuló megközelítést eredményezett és az állami feminizmusban öltött testet).*

3.2. A mikro-mezo- és a mezo-mikro-szint szereplőinek kapcsolatrendszerére vonatkozó következtetések: a nők és a demokráciaépítés folyamata

A nemzetközi kapcsolatok feminista és a társadalmi nemek rendjével foglalkozó elméletek egyértelműen bebizonyították, hogy a nemzetközi

kapcsolatok rendszere erőteljesen *gender (társadalmi nem) központú*. Ez a megállapítás a belpolitikai döntéshozatalról is elmondható.

- A *mikro-mezo kapcsolatrendszer szempontjából* a disszertáció igazolta, hogy a jó kormányzás hiánya a lakosság körében általános elégedetlenséget eredményez a döntéshozókkal szemben. Ez az anarchikus helyzet a nők jogaival foglalkozó civil szervezetek szerepébe vetett bizalmat és elismerést erősíti, így ezek a szervezetek egyes régiókban mintegy a kormány szerepét töltik be. Ez a tendencia különösen megfigyelhető volt az arab tavasz, illetve a közvetlen utána következő időszak során.
- Az állam alatti szereplők szándékának növekedése az egymással történő együttműködésre, a hagyományos társadalmi nemi szerepek átalakítását eredményezi. Ennek köszönhetően a nőknek is lehetőségük nyílik arra, hogy fokozatosan teret nyerjenek a közsférában. Ez a nők szempontjából kedvező helyzet ugyanakkor addig tekinthető fenntarthatónak amíg az ehhez szükséges politikai és gazdasági feltételek adottak.
- A *mezo-mikroszint szereplőinek viszonya szempontjából* a tunéziai történelmi tapasztalatok igazolták, hogy a nők jogai meglehetősen ellenőrzött keretek között fejlődtek (*intézményesített*, más néven *állami feminizmus*). E folyamat során a döntéshozók politikai ellenfelükkel szemben gyakorta egyfajta ütőkártyaként használták a nők helyzetének javítására tett kísérleteket.
- A nők parlamenti arányára vonatkozóan a CEDAW-egyezményben szereplő kritériumokkal szemben a kutatás igazolta, hogy a nemi kvóta vizsgálata nem nyújt reális képet a demokráciaépítés sikeréről. Az interjúk szintén bizonyították, hogy a nemek közötti egyenlőség

szempontjából a tájékozottság, tudatosság növelését célzó kampányok kulcskérdést jelentenek. Az említett szervezetek ezeket a kampányokat segítik.

3.3. A mikroszint szereplőire vonatkozó következtetések: letről felfelé építkező megközelítés?

A disszertáció, ahogy az már említésre került, az állam alatti szereplők döntéshozókra gyakorolt hatását is elemezte. E tekintetben a dolgozat előrevetítette, hogy a válságok általánosságban véve határozottabb szerepvállalásra készítetik a nőjogi aktivistákat és a civil szervezeteket. Habár a korábbi tanulmányok az állami szereplők társadalmi nemek közötti egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását helyezték középpontba, a társadalmi nemi szerepek *mikroszinten* (egyének, nem állami szereplők) végbemenő folyamatos változása kutatási résként került azonosításra. Az interjúk nemcsak a dolgozat minőségének javításához járultak hozzá, hanem az eddigiekben soha sehol nem látott adatokkal megalapozták a kutatás eredményét is. A harmadik ponttal kapcsolatos kutatási eredmények az alábbiak szerint foglalhatók össze:

- Az általános elgondolással ellentétben az interjúk bebizonyították, hogy a nők jogaival foglalkozó civil szervezetek közötti szolidaritás sokkal erősebbnek mutatkozott Marokkó és Tunézia marginalizált régióiban. A tunéziai Dzszerba szigetén a pandémia alatti küzdelem során a különböző civil szervezetek (pl. Amel Ghizen) között összefogás indult meg, hogy az erőszak áldozatainak segítséget nyújtsanak, valamint a szükséges eszközökkel segítsék a világvjárvány elleni küzdelmet.
- Az interjúk alátámasztották, hogy a nőjogi szervezetek körében erőteljes szándék mutatkozik a regionális partnerekkel folytatott együttműködés iránt, azonban a korlátozott lehetőségek (a finanszírozási nehézségeket

is beleértve) és a belpolitikai válság következtében inkább a helyi partnerekkel folytatott együttműködést részesítik előnyben.

- Az arab tavasz és a világjárvány a civil szféra aktívabb fellépése és a döntéshozókra gyakorolt erőteljesebb nyomása szempontjából meglehetősen kedvező körülményeket teremtett. A társadalmi és gazdasági problémák (tunéziai belpolitikai válság, külső eladósodás, növekvő munkanélküliség) jelentős mértékben felülírták a kezdeti várakozásokat, így az alulról felfelé irányuló kezdeményezés lehetőségét is.

4. FŐBB HIVATKOZÁSOK

Elsődleges források

Freedom House, Freedom in the World 2022. Morocco [n.d.]: *Official website*. <https://freedomhouse.org/country/morocco/freedom-world/2022> (letöltés ideje: 2022. október 21.)

Freedom House, Freedom in the World 2022. Tunisia [n.d.]: *Official website*. <https://freedomhouse.org/country/tunisia/freedom-world/2022> (letöltés ideje: 2022. október 6.)

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women [n.d.a]: *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*.

<https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#article14> (letöltés ideje: 2021. október 22.).

Másodlagos források

1. Könyvek

BENNETT, Andrew – CHECKEL, Jeffrey T. (2015): *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*. Cambridge University Press, Cambridge.

CHARRAD, Mounira (2001): *States and Women's Rights. The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria, and Morocco*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

CRESWELL, John W. (2009): *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications, Thousand Oaks, CA.

MERNISSI, Fatima (1991): *Women and Islam: An Historical and Theological Enquiry*. Basil Blackwell, Oxford.

MOGHADAM, Valentine M. (2015): “Modernising women and democratization after the Arab Spring”. In: KHALIL, Andrea (szerk.): *Gender, Women and the Arab Spring*. Routledge, London & New York.

MOGHADAM, Valentine M. (1997): *Women’s NGOs in the Middle East and North Africa: Constraints, Opportunities, and Priorities*. In: CHATTY, Dawn – RABO, Annika (szerk.): *Organizing Women*, pp. 23-55. Routledge, New York.

OBERSCHALL, Anthony (1997): *Social Movements: Ideologies, Interests, and Identities*. Transaction Publishers, London.

WAYLEN, Georgina (2007): *Engendering Transitions. Women’s Mobilization, Institutions, and Gender Outcomes*. Oxford University Press, New York.

2. Folyóiratcikkek

DOWNING, Nancy E. – ROUSH, Kristin L. (1985): *From Passive Acceptance to Active Commitment: A Model of Feminist Identity Development for Women*. *The Counseling Psychologist*. Vol. 13, pp. 695–709.

KEOHANE, Robert O. (1998): *Beyond Dichotomy: Conversations Between International Relations and Feminist Theory*. *International Studies Quarterly*. Vol. 42, pp. 193–198.

MUNTEANU, Anca (2020): *Les militantes du Parti de la justice et du développement au Maroc et d’Ennahda en Tunisie : formes d’engagement et d’organisation*. *Égypte/Monde Arabe*, Vol. 21, No. 1, pp. 69-88.
<https://www.cairn.info/revue-egypte-monde-arabe-2020-1-page-69.htm>
(letöltés ideje: 2022. augusztus 10.).

SCOTT, Joan W. (1986): *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. *The American Historical Review*. Vol. 91, No. 5, pp. 1053–1075.

TICKNER, J. Ann (1992): *Gender in International Relations. Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. Columbia University Press, New York.

WAYLEN, Georgina (2010): *A Comparative Politics of Gender: Limits and Possibilities*. *Perspectives on Politics*. Vol. 8, No. 1, pp. 223-231.

3. Egyéb tanulmányok

BRECHENMACHER, Saskia – HUBBARD, Caroline (2020): *Le mouvement Ennahda en Tunisie*. In: BRECHENMACHER, Saskia – HUBBARD, Caroline

(2020): *Romprou le cycle de l'exclusion dans la création des partis politiques*. Carnegie Endowment for International Peace.
https://carnegieendowment.org/files/BrechenmacherHubbard_Tunisia_FR.pdf
(letöltés ideje: 2022. augusztus 10.).

5. SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Magyar nyelvű publikációk

1. Referált szakmai folyóiratcikkek

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2021): *A gazdasági marginalizáció és a szélsőséges ideológiák iránti fogékonyság közötti kapcsolat*. Külügyi Szemle, Vol. 20, No. 3., pp. 199-226. DOI: 10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.3.7

Idegen nyelvű publikációk

1. Tudományos könyvek, könyfejezetek

SIPOS, Xénia (2020): “*The Origins of Tunisia’s Women’s Rights Movement: A Social Movement Theory Approach*”, pp. 170-183. In: SZERÉNYI, Zsuzsanna – KAPONYI, Erzsébet – BENCZES, István (szerk.): *Contemporary global challenges in geopolitics, security policy and world economy*. Budapest, Corvinus University of Budapest, International Relations Multidisciplinary Doctoral School.

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2021): “*Gender equality as a sustainable goal in the Maghreb? Morocco, Tunisia and Algeria compared*”, pp. 54-70. In: SZERÉNYI, Zsuzsanna – SALAMIN, Géza – NEMES, Zsófia (szerk.): *Environmental, social and economic sustainability in the light of the geopolitical challenges of our age: Papers of early career researchers and PhD students from the Doctoral School of International Relations and Political Science*. Budapest, Corvinus Geographia, Geopolitica, Geoeconomia.

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2022): “*Tatavvúr hukúk al-mar’a fi Túnisz: mukáraba min aalá ilá aszfal au min aszfal ilá aalá?*” (A nők jogainak alakulása Tunéziában: fentről lefelé vagy letről felfelé megvalósuló megközelítés?), pp. 87-91. In: African Studies Center: *Makálát Afrikijja 2022* (Afrikai cikkek 2022). Karbala, Department of Intellectual and Cultural Affairs at the al-Abbas’s Holy Shrine.

2. Referált szakmai folyóiratcikkek

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2020): *A Case Study of Tunisia's Path to Radicalization: A Lost Generation?.* SUSURGALUR: Jurnal Kajian Sejarah & Pendidikan Sejarah, Vol. 8, No. 1, pp. 1-26.

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2021): *Evaluating the impact of COVID-19 on women in Morocco and Tunisia.* Afrika Tanulmányok, Vol. 15, No. 4, pp. 17-36. DOI: <https://doi.org/10.15170/AT.2021.15.4.2>

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2022): *Daur al-mar'a fil-Magrib wa-Túnisz (A nők szerepe Marokkóban és Tunéziában).* Al-Mustaqbal Al-Arabi, Vol. 45, No. 522, pp. 69-87.

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2022): *Women's role in the Tunisian process of democratization.* AARMS – Academic and Applied Research in Military and Public Management Science, Vol. 21, No. 2, pp. 69-85.

DOI: <https://doi.org/10.32565/aarms.2022.2.5>

SIPOS, Xénia Zsuzsanna (2023): *Daur al-munazzamát gajr al-hukúmijja al-ma'nijja bi-wad' al-mar'a fil-Magrib wa-Túnisz (A marokkói és tunéziai nők helyzetével foglalkozó civil szervezetek szerepe).* The Arabist. Budapest Studies in Arabic, No. 45. (megjelenés alatt)

